

Çocuk Eğitimi/Terbiyesi'nde Nebevî Metod

ABDULHALİM OFLAZ^a

Geliş Tarihi: 13.02.2017 | Kabul Tarihi: 30.04.2017

Öz: Diğer peygamberler gibi Allâh tarafından insanlığa örnek ve rehber olarak gönderilen Hz. Peygamber (a.s.), eğitime çok önem vermektedir. Çünkü ahlakî erdemlere haiz yeni bir toplum inşa etmek ile görevliydi. Bu yeniden inşâyı gerçekleştirmenin yolu da insanları eğitmekten geçmekteydi. Zaten O (a.s.) da kendisinin bir öğretmen olarak gönderildiğini buyurmuş, bu sebeple de içinde bulunduğu toplum fertlerini eğitmek ile risâlet görevine başlamıştı. Özellikle de toplumun yarını ve geleceği olan çocukların eğitimine özel bir ilgi göstermekteydi. Onlara hitap edebilmesi için kalplerini ve gönüllerini kazanması gerekirdi. Çünkü yüreğine girilemeyen çocuk eğitilemezdi. Bunun farkında olan Hz. Peygamber, küçük muhataplarının gönüllerine dokunabilmesini kolaylaştıran -bugünkü modern eğitimin de kabul ettiği - birtakım eğitim metodu kullanmaktaydı. Bu makalede, Hz. Peygamber'in (a.s.) çocuk eğitiminde kullandığı metotların bir kısmı, örnekler verilerek izah edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nebevî metod, eğitim, terbiye, çocuk eğitimi, eğitim metodu.

© Oflaz, Abdulhalim, "Çocuk Eğitimi/Terbiyesi'nde Nebevî Metod", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, 2017, ss. 281-306.

^a Yrd. Doç. Dr., İğdır Ü. İlahiyat F. İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü
aoflaz74@gmail.com

Nabawi Method in Child Education/Training

ABDULHALİM OFLAZ

Received: 13.02.2017 | Accepted: 30.04.2017

Abstract: Like other prophets, Prophet Muhammad, sent by Allah as a model and guide to humanity, gave much importance to education. Because he was responsible for constructing a new society with moral virtues. The way to realize this reconstruction was to train people. He already ordered that he was sent as a teacher, and for this reason he began to work as a member of the community to educate the members of his community. In particular, the society showed a special interest in the education of children with the future and the future. He had to earn their hearts and hearts to address them. Because the child who could not enter his heart could not be trained. The Prophet was using a method of education that facilitated his ability to touch the hearts of his fellow-minds, which modern day education also accepted. In this article, Some of the methods used by the Prophet in child education have been tried to be explained by giving examples.

Keywords: Nabawi method, education, training, child education, method of education.

© Oflaz, Abdulhalim, "Çocuk Eğitimi/Terbiyesi'nde Nebevî Metod", *Iğdır University Journal of Social Sciences*, 11, 2017, pp. 281-306.

Giriş

"انما بعثت معلما" "Ben ancak bir öğretmen olarak gönderildim"¹ buyuran Resulullâh (a.s.), bu sözleriyle kendisini bir öğretmen/muallim olarak tanıtmıştır. Yine Ebû Ümâme'nin rivayet ettiği bir hadiste Hz. Âdem'in peygamber olup olmadığını soran birisine verdiği: "Evet, o öğretmen ve mükellem² (Allâh'ın kendisiyle vasıtasız konuştuğu kimse) idi."³ cevabıyla aslında bütün peygamberlerin birer öğretmen olduklarını belirtmektedir.⁴ Böylece peygamberlik müessesesinin esas gayesinin ve en önemli görevinin eğitim/terbiye olduğunu zihinlere naksetmiştir.

Türkçe'ye eğitim olarak çevirdiğimiz Arapça kökenli bir kelime olan *terbiye* kavramı رَبِّي 'dan türemiştir. Bu kelime yetiştirmek, büyütme, eğitmek ... gibi⁵ anlamlara gelmektedir. Eğitim kavramı da öğretimden farklı olarak salt bir okuma değil, aksine kültür verme ve istedik davranışların bireylere kazandırılması faaliyeti olarak tanımlanmaktadır. Şu halde mikro planda çocukta şahsiyeti inşâ ameliyesi, makro planda da yarınki toplumu kurma faaliyeti olan eğitim/terbiye⁶ Hz. Peygamberin ifadesiyle çocuğun babası üzerindeki haklarından biridir. Zira Hz. Peygamber (a.s.), Ebû Hüreyre'nin rivayet etmiş olduğu bir hadiste: "Çocuğun babası üzerindeki haklarından

¹ Ebû Abdullâh Muhammed b. Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, I-II, Thk. Muhammed Fuâd Abdalbaki, Dâr-i İhyâ, Sünnat, 17.

² Hadisin metni: " حَدَّثَنِي أَبُو أُمَامَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَجُلًا قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أُنَبِّئَا كَأَن آدَمُ؟ قَالَ: «نَعَمْ»، "مُعَلِّمٌ مُكَلَّمٌ" şeklinde. Bu hadiste "مُعَلِّمٌ" kelimesi 'L/Lam' harfinin fethasıyla okununca 'kendisine eşyanın bilgisi verilen' demek iken; 'L/Lam' harfinin kesresiyle ise 'öğretmen' demektir.

³ Ebû Abdullâh Hâkim Muhammed b. Abdullâh en-Nisâbüri, *el-Müstedrek Ale's-Sahîhain*, I-IV, Thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, c. II, s. 288.

⁴ Şakir Gözütok, *İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi* (Hz. Peygamber Döneminde Eğitim Öğretim), Fecr Yay., Ankara, 2002, s. 155.

⁵ Ebû'l-Fadl Muhammed b. Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I-II, Dârü'l-Maârif, KahDir, ty., Thk. Abdullâh Ali el-Kebîr vd., c. I, s. 1547.

⁶ İbrahim Canan, *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye*, Milsan Basın, İstanbul, 2000, s. 44.

*biri de ismini ve edebini güzel yapmasıdır... buyurmuştur.*⁷

Sağlıklı bir toplumun temeli *aile* kurumudur. O kurumun en güzel tarafı ise çocuklardır. Çocuklar, ilk eğitimi/terbiyesini bu kurumda almaktadırlar. Bu nedenle aile kurumunun en önemli işlevlerinden biri de o ailede yetişen çocukların en güzel ve en ahlaklı şekilde şahsiyetlerinin inşâ edilmesidir. Çünkü çocuklar sadece içinde yaşadıkları ailenin değil aynı zamanda içinde buldukları toplumun da geleceği ve istikbalidir. Bu nedenle çocuklar sağlıklı bir şekilde yetiştirildiklerinde aile sağlam kurulum; sağlıklı ailelerden de sağlıklı bir toplum doğar. Bu bakımdan ailenin sağlamlığı hem bireylerin hem de toplumun en önemli güvencesidir.⁸ Bundan dolayıdır ki ahlâk eğitimine önem atfeden İslâm, aile kurumuna oldukça fazla ehemmiyet vermektedir.

Müslümanlar, çocuklarının Allâh tarafından kendilerine birer emanet olarak verildiğinin bilincindedirler. Dolayısıyla onlara karşı sorumluluklarını tam anlamıyla yerine getirmeleri sonucunda saadet-i dâreyne kavuşacaklarının, aksi halde iki dünyada da sıkıntı yaşayacaklarının farkındadırlar. Böyle bir akıbetle karşılaşmamak için ise gerekli tedbirleri alırlar. Bu tedbirlerin en güzel uygulanacağı kurum ise İslâm'a göre ailedir. Nitekim terbiye ve ahlak meselesine temas eden bütün Müslüman âlimler, şu ibarelerle bu manayı te'kid etmektedirler.

إن الصبي امانة عند والديه وقلبه الطاهر جوهره نفيسة ساذجة خالية عن كل نقش
وصورة وهو قابل لكل ما يمال به إليه فإن عود الخير وعلمه نشأ عليه وسعد في الدنيا
والآخرة⁹

“Çocuk, anne babasının yanında bir emanettir. Temiz kalbi de her çeşit nakış ve suretten hali, saf, kıymetli bir cevherdir. O her nakşa kabil olduğu gibi meylettirilen her şeyi almaya da

⁷ Ebû Bekir Ahmed el-Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, I-XVIII, Thk. Mahfûzurrahmân vd., Mektebetü'l-Ülûm, Medine, XV, s. 176.

⁸ Ertuğrul Yaman, *Değerler Eğitimi*, 2. Baskı, Akçağ Yay., Ankara, 2012, s. 81.

⁹ Canan, *Terbiye*, s. 48 (İbnü'l-Hacc el-Mâlikî, el-Medhal, III, 310'dan naklen). Metnin Türkçe çevirisi de aynı yerden alınmıştır.

kabildir. Eğer o, hayra alıştırılır, hayır öğretilirse hayır üzere büyür, dünya ve ahirette mesut olur.”

Ahsen-i takvim üzere en seçkin varlıklar olarak yaratılan insanların huzur ve mutluluk bulduğu en güvenilir bir liman olan ailenin¹⁰ ve ebeveynin, çocukların eğitim/terbiyesindeki önemini teyit eden birçok hadis mevcuttur. O hadislerden bazıları şunlardır:

ما من مولود إلا يولد على الفطرة، فأبواه يهودانه أو ينصرانه أو يمجسانه

"Her çocuk fitrat üzere doğar. Sonra anne-babası onu Yahudî, Hristiyan veya Mecusi yapar."¹¹

ما نحل والد ولدا من نحل أفضل من أدب حسن

"Bir baba çocuğuna güzel ahlaktan daha üstün bir miras bırakamaz"¹²

أكرموا اولادكم وأحسنوا ادبهم

"Çocuklarınıza ikram ediniz ve onları güzel eğitiniz."¹³

Yine bir rivayete göre Resûlullâh (a.s.) "الولد سر أبيه" yani, "Çocuk babasının sırrıdır"¹⁴ buyurmuştur. İyi bir gözlemci, çocuğu gözlemleyerek onun büyükleri hakkında olumlu veya olumsuz birçok hususu anlayabilir. Yani çocuk annesini ve babasını yansıtır.¹⁵ Dilimizde bu manayı ifade eden çok güzel sözler mevcuttur. Onlardan biri şu atasözüdür: "Ağaca çıkan keçinin dala bakan oğlağı olur." Çünkü ebeveyninin genetik şifrelerinin bir karışımı olan çocuk aynı zamanda onların kalbî ve ruhî hususiyetlerinin de yansımasıdır.

¹⁰ Yaman, *Değerler Eğitimi*, s. 90.

¹¹ Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Camiü's-Sahîh*, I-IX, Thk. Muhammed Zühayr, Dâru Tavkî'n-Necât, 1422 h., Cenâiz, 79; Tefsir, 30; Kader, 3.

¹² Muhammed b. İsmâil et-Tirmizî, *el-Camiü'l-Kebîr – Sünenü't-Tirmizî*, I-VI, Thk. Beşâr Avâd Marûf, Dârül-Garb el-İslâmî, Beyrut, 1998, Birr, 32.

¹³ İbn Mâce, Edeb, 3.

¹⁴ Abdurrahmân Celâleddîn Süyûtî b. Ebî Bekir, *ed-Dürerü'l-Müntasıra fi'l-Ehâdisi'l-Müştehirâ*, Thk. Muhammed b. Lütfü es-Sabbâğ, İmâdetu Şüün, Riyad, ty., s. 201. Ancak İmâm Süyûtî, bu hadisin aslının olmadığını da belirtmektedir.

¹⁵ Ali Kafkasyalı, "Çocuk Eğitimi", *Ekev*, ss. 173-187, c. 1, Sayı 1, 1997, s. 174.

1. İslâm'da Eğitim/Terbiye Safhaları

İslâm'da eğitim/terbiye tatbiki olarak çocuğun doğumuyla birlikte başlasa da aslında evlilik öncesinde başlayan bir süreçtir. Bu sebeple Müslüman âlimler eğitim/terbiye sürecini birkaç safhaya ayırmışlardır. Bunlardan birincisi *Evlilik Öncesi Devredir*. Çünkü çocuğun ilerde sahip olması istenen bazı vasıf ve huyları, önceden bir kısım tedbirleri almayı gerektirir. İlerde çocuğun kazanacağı özelliklere olumlu veya olumsuz yönden etki edecek bazı şartlar, evlilik öncesi tedbirleri lüzumlu kılar. Bunlardan ilki, örneğin Hz. Peygamber'in ifadesiyle dindar bir kadınla evlenmektir. Nitekim Resûlullâh (a.s.), şöyle buyurmuştur: *Kadın dört şeyden dolayı nikahlanır..... Bir diğer safha ise evlilikten doğuma kadar olan safhadır. Bu iki safhadaki tedbirler, çocukla doğrudan doğruya mübaşeret etmediği için terbiyevî tedbirler olarak nitelendirilir.*¹⁶

Doğumla başlayıp ölüme kadar insanın bütün hayatını içine alan eğitim safhasına ise *Tatbikî Devre* denir. Bu dönemdeki fiilî eğitim/terbiye faaliyeti farklı yaş gruplarına göre bazı değişiklikler gösterir. Bu değişiklikler karşımıza şu beş dönem olarak çıkmaktadır:

1. Tufûliyet/çocukluk,
2. Şebâbet/Gençlik,
3. Kuhûlet/Olgunluk,
4. Şeyhûhet/Yaşlılık ve
5. Herem/Düşkünlik dönemleri.

Aslında İslâm, eğitim/terbiyede sadece yaşın ileri veya geri olmasını nazar-ı dikkate almakla kalmaz. Aynı zamanda kişinin erkek-kadın, fakir-zengin, hasta-sağlıklı ve âlim-müteallim gibi bazı sosyal ve fizikî farklılıkları da dikkate alır.¹⁷

Terbiye bakımından insanoğlunun hayatındaki en önemli safha *tufûlet/çocukluk* safhasıdır. Bu safha genelde doğumla birlikte başlayıp bülüğa kadar devam eden dönemdir. Bu saf-

¹⁶ Canan, *Terbiye*, s. 52-53.

¹⁷ Canan, *Terbiye*, s. 72.

hadaki çocuğa *tıfl* denir. Bu safha da dört devreye ayrılmaktadır: 1. Süt Devresi: Doğumdan süttten kesilinceye kadar olan safhadır ki bu safhadaki çocuğa *sabıyy* denir. 2. Müdahale Devresi: Süttten kesilmesinden yedi yaşına kadar olan safhadır ki bu safhadaki çocuğa *gulam* denir. 3. Temyiz Devresi: Yedi yaşından on yaşına kadar olan safhadır ki bu safhadaki çocuğa *yâfi'* denir. 4. Büluğ Devresi: On yaşından büluğa kadar olan safhadır ki bu safhadaki çocuğa da *hazver* denir.

Süt Devresi: Çocukluk döneminde ayrı bir öneme haiz olan bu devrede ilk günden itibaren bazı hususlar tatbik edilir. İlk giysinin giydirilmesi, ilk gıdanın/tahnîk'in verilmesi, duanın yapılması, kulağa ezan ve kametin telkin edilmesi gibi. Yine yedinci günde de çocuğa isim konulur, çocuk için akika kesilir ve kız çocuklarınının kulağı delinir. Ayrıca *süt* devresinde erkek çocukları sünnet edilir ve bunun için merasim tertip edilerek ziyafet verilir.

Müdahale Devresi: Bu dönemde çocuğa iyi davranışlar kazandırma ve kötülerinden sakındırma noktasında müdahale söz konusudur.

Temyiz Devresi: İyiyi kötüden ayırabilme kuvvesi olan *temyiz* kavramı, İslâm âlimlerince farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bu dönemde çocuklara namaz kılmaları emredilir, yatakları ayrılır vs.

Büluğ Devresi: Çocukluğun sona erdiği sınır olan *bülûğ* dönemine varanlar, artık bütün Müslüman yetişkinlerin sorumlu oldukları bütün hak ve sorumluluklara muhataptır. Bu döneme eren kimse, çocukluk safhasını aşmış ve yetişkin safhasına ayak basmış demektir. Artık beş vakit namaz kılmalı, oruç tutmalı, hacca gitme imkânı varsa gitmelidir. Ayrıca onun yapacağı alış ve satış akitleri geçerlidir ve yine ebeveynlerinden birini veya ikisini kaybetmişse yetim olmaktan çıkar. Ebeveyninin odasına hangi saatte olursa olsun giriş için izin istemelidir. Bu döneme erişip erişmediğinin tespiti ilkin kişinin beyanıyla sabit olur. Fakat bunun dışında farklı kıstaslar da mevcuttur.

Bütün yaş safhaları içerisinde en önemli olanı bülûğ çağına kadar olan bu *tufûlet/çocukluk* safhasıdır. Çünkü şahsiyetin teşekkülü bu dönemde gerçekleşmektedir. Bu dönemde öğrenilen ve alışılan şeyler, Peygamber'imizin ifadesiyle taş a yazı yazmak gibi¹⁸ olup bir çeşit meleke kesbeder ve o kişinin şahsiyetinde silinmeyecek kalıcı izler bırakır. Belki de bundan dolayıdır ki Hz. Peygamber (a.s.), bu dönemdeki çocuklar için farz olmadığı halde onların namaz, oruç, hac gibi ibadetlere zoraki de olsa alıştırılmasını istemiştir. Çünkü ahlaki terbiye bu dönemde elde edilir ve bu dönemin bitimiyle birlikte de sona erer.

Peygamber Örneğinde Başarılı Bir Eğitimcinin Özellikleri

Birer öğretmen olarak gönderilen bütün peygamberler gibi Hz. Muhammed (a.s.) de bir öğretmen olarak gönderildiğini ifade etmektedir. Fakat tebliğ döneminin kapsadığı zaman açısından Resûlullâh'ın durumu diğer peygamberlerden farklıdır. Çünkü önceki peygamberlerden sonra başka peygamberler ve ahkâmlar gönderilmiştir. Ancak Hz. Muhammed (a.s.), son peygamberdi ve kıyamete kadar da artık yeni bir peygamber gönderilmeyecekti. Bu sebeple her konuda örnek ve önder olması, kıyamete kadar bütün çağlara hitap edecek şekilde rol model olması gerekirdi. Aile reisi olarak, devlet başkanı olarak, insanlarla ilişkileri açısından, civar kabile ve devletlerle münasebetler, çocuklarla ilişkiler yönüyle; aslında hayatın bütün alanlarında yaparak ve yaşayarak rol model ve hatta ilham kaynağı olması gerekirdi. Öyle de yapmıştır. Bunu yaparken takip ettiği eğitim metoduna baktığımızda *bireyde kalıcı izli davranış değişikliğine* odaklı eğitim metodunu uyguladığını görmekteyiz.

Walt Disney dünyada üç çeşit insan olduğunu söyler.

1. Başkalarının cesaretini kıran, yaratıcılıklarını engelleyen

¹⁸ Ali b. el-Câd el-Bağdadî, *Müsnedü İbn el-Ca'd*, Thk. Âmir Ahmed Haydar, Müessesetu Nadır, Beyrut, 1990, s. 162; Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed ed-Dulâbî er-Râzî, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, I-III, Thk. Ebû Kuteybe el-Fâryâbî, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2000, c. II, s. 639. Fakat bu hadis, mevzudur. Bu söz de aslında Sahabe sözüdür.

ve onlara yapamayacaklarını anlatan zehirleyiciler.

2. İyi niyetli ama kendi içine kapanık çim biçiciler. Bunlar kendi çimlerini biçerler ama başkalarına yardım etmezler.

3. Başkalarının hayatlarını güzelleştirmeye uğraşanlar ve onları yükseltip ilham verenlerdir.

William A. Ward gerçek öğretmeni şöyle tarif ediyor: "Sıradan öğretmen anlatır geçer, iyi öğretmen açıklar, yetenekli öğretmen uygular ve gösterir, gerçek öğretmen ise ilham kaynağı olur."¹⁹

Bu değerlendirmelere baktığımızda Hz. Peygamber'in diğer insanların ve hatta topyekûn bütün varlıkların hayatını güzelleştirmeye uğraştığını ve bir eğitimci olarak da değil sadece ümmeti için, aslında bütün bir insanlık için ilham kaynağı olduğunu görmekteyiz. Bu açıdan O'nun yukarıdaki öğretmen kategorilerinden *Gerçek Öğretmen* kategorisinde değerlendirilmesi gerektiği de ortaya çıkmaktadır.

Hz. Peygamber'i (a.s.) başarılı bir eğitimci kılan özellikler şunlardır:

Sert Bir Mizaca Sahip Olmaması

Resûlullâh (a.s.) bir rivayete göre şöyle buyurmuştur: *Allâh merhametlidir, yumuşaklığı sever. Sertliğe ve sertliğin dışındaki şeylere vermediği (ecri) yumuşak huyluluğa verir.*²⁰

Kendisini *bir öğretmen* ve yine *güzel ahlakı tamamlayıcı* olarak²¹ gönderildiğini ifade eden Hz. Peygamber (a.s.), insanlara akılları ve kabiliyetleri ölçüsünde konuşur, yumuşak bir mizaçla dinin emir ve yasaklarını öğretirdi. Yine O (a.s.), herhangi bir olumsuzluk karşısında önce o olumsuzluğun sebebini araştırır, varsa alternatif sunar, en son cezalandırma yoluna giderdi.

¹⁹ Mehmet Akif Çakırer, *Bolvadin Nasıl Zenginleşir*, Tuğra Ofset, Bolvadin/Afyon, 2014, s. 121.

²⁰ Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mü'cemü'l-Evsat*, I-X, Thk. Tarih b. İvazullâh, Dârü'l-Haremeyn, Kahire, ty., c. IV, s. 88.

²¹ Muhammed b. İsmâil el-Buhâri, *el-Edebü'l-Müfred*, Thk. Muhammed Fuâd Abdalbaki, Dârü'l-Beşâret el-İslâmiye, Beyrut, 1989, s. 104; Süyûtî, *el-Câmiü's-Sağîr*, s. 258-259.

Böylece sorgulanan kişi O'na karşı güven duyar, ondan sonrası ise artık kolaylaşır ve kendiliğinden çözüm yoluna kavuşurdu. Nitekim çocuk eğitiminde de Resûlullâh'ın (a.s.) bu metodu çokça kullandığını görmekteyiz. Buna delil teşkil edecek örneklerden biri Rafî' b. Amr el-Gifârî'den gelen şu rivayettir. Rafî' der ki: Ben henüz küçük bir çocukken bir hurma ağacı taşlamıştım. Beni Hz. Peygamber'e (a.s.) götürdüler. Resûlullâh buyurdu ki: *Ey yavrum (veya yavrucuğum)! Hurmayı niçin taşladın?* Ben de: *Yemek için (çünkü karnım açtı),* deyince Hz. Peygamber (a.s.): *Yavrum, (bir daha acıyorsan) hurma ağacını taşlama. Altına düşenlerden ye,* buyurdu. Sonra da başımı okşadı ve: *Allâhum, onun karnımı doyur,* diye dua etti.²²

Eğitim açısından bu olaya baktığımızda iki önemli hususun bir araya getirildiğini görmekteyiz: 1. İşlenen suçun sebebini araştırmak, 2. Bu fiile alternatif getirmek.²³ Böylece o kişi, söz konusu sebep karşısında suç işlemez, aksine kendisine sunulan alternatife yönelir.

Hz. Peygamber'in sert bir mizaca sahip olmadığını destekleyen bir olayı da Muaviye b. Hakem es-Sülemî'den dinleyelim: Bir ara Resûlüllah (a.s.) ile beraber namaz kılarken orada bulunanlardan biri aksırdı, ben de '*yerhamukellâh*' dedim. Cemaat göz uçlarıyla bana bakmaya başladılar. Ben de, *ananız sizi yitirsin, size ne oluyor ki durup bana bakıyorsunuz?* dedim. Bunun üzerine onlar ellerini uylukları üzerine vurmaya başladılar. Beni susturmak istediklerini görüp anlayınca sustum. Resûlüllah (a.s.) selâm verip namazdan çıkınca, *anam-babam ona feda olsun, ne önce, ne de sonra O'ndan daha güzel eğiten ve öğretten bir muallim görmüş değilim. Vallahi, bana ne yüzünü ekşitti, ne dövdü, ne de kötü bir söz söyledi. Sadece şöyle buyurdu: "Bu namazda insan kelamı konuşulmaz. Namaz tesbih, tekbîr ve Kur'ân okumaktır."*²⁴

²² Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eşas es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvud*, I-IV, Thk. Muhammed Muhyiddîn, el-Mektebetü'l-Asriye, Beyrut, Cihâd, 85.

²³ Mustafa Öcal, "Çocuk Terbiyesi ve Peygamberimizin Eğitim Metodu", *Diyanet Dergisi*, c. 25, S. 4, 1989, Ankara, s. 178.

²⁴ Müslim, *Mesâcid*, 537.

Yine ehlibeytten bu konuda örnek teşkil edecek şöyle bir rivayet mevcuttur: Zeynel Abidin'in kölesi kendisine çömlekten su dökerken, çömlek Zeynel Abidin'in ayağına düşer ve kırılır. Zeynel Abidin'in de ayağı yaralanır. Köle hemen Âli İmrân Sûresinin 134. âyetini okur: *الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظِ / وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ ۗ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ* / Muttakiler, bollukta da darlıkta da infak eden, öfkelerine hâkim olan ve insanların kusurlarını bağışlayanlardır. Allâh iyilik yapanları sever.²⁵ Efendim Allâh (c.c.), *والكاظمين غيظهم / öfkelerini yutarlar*" buyurur, deyince Zeynel Abidin, öfkemi yuttum, der. Köle âyetin " *وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ* / İnsanları affeder" kısmını okuyunca Zeynel Abidin, seni affettim, der. Köle âyetin son kısmında bulunan " *وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ* / Allâh güzel davranışta bulunanları sever" kısmını okuyunca da Zeynel Abidin, peki seni Allâh rızası için azad ediyorum, diyerek kölesini azad etmiştir.²⁶

Âdil Olması

İster erkek, ister kız; ister öz ister üvey olsun çocuklar arasında ister maddi isterse şefkat, sevgi, merhamet gibi manevî alanda olsun herhangi bir ayırım yapılmamalıdır. Hz. Peygamber (a.s.): *Allâh öpücüğe varıncaya kadar her hususta çocuklar arasında adaletli davranmanızı sever,*²⁷ sözleriyle bu konuya ne kadar çok önem verdiğini ve dikkat ettiğini gösterir.

İnsan fıtratında bulunan ve insanda gayrı iradî bir şekilde bir duygu olarak oluşan sevgide eşitlik ve adalet olmaz. Ancak söz konusu çocuklar olunca adalet ilkesinden hiçbir şekilde taviz olmaz. Çünkü çocuklar, ebeveynlerinin kendileri ile kardeşleri arasında adalet ve eşitliğe ihtimam gösterip göstermediklerini yakından takip ederler. En küçük bir adaletsizlik ve eşitsizliğe karşı tepkilerini ortaya koydukları gibi bu durum onlarda güvensizliğe sebep olur.²⁸ Bu sebeptir ki Hz. Pey-

²⁵ Âli İmrân, 3/134.

²⁶ Abdülbâsî Muhammed Seyyid, *Çocuk Eğitiminde Peygamberimizin Metodu*, Beka Yay., İstanbul, 2008, s. 24-25.

²⁷ Süyûtî, *el-Câmiü's-Sağîr*, s. 190.

²⁸ Saffet Sancaklı, "Hz. Peygamber'in Çocuklarla Olan İlişkisinde Eğitim-

gamber (a.s.), kendi çocukları arasında son derece adil davranıldığı gibi çocuklarına sevgi, şefkat ve merhamet göstermeyenlere karşı da çok şiddetli tepki gösterirdi. Buna dair örneklerden biri şudur: Bir gün Hz. Peygamber (a.s.), torunlarından Hz. Hasan'ı öperek seviyordu. Yanında bulunan Akra b. Habis: Benim on çocuğum oldu, hiçbirisini öpmüş değilim, deyince âlemlere rahmet olarak gönderilen Resûlullâh (a.s.), *merhamet etmeyene merhamet edilmez*, diye cevap verdi.²⁹

Şu örnek de Hz. Peygamber'in (a.s.) çocuklar arasında adaleti gözettiğine dair önemli bir ipucudur: Bir rivayette Peygamberimizin torunu Hasan, su ister. O esnada diğer torunu Hüseyin de uyanır ve su ister. Peygamberimiz suyu Hasan'a verir. Kızı Fatıma babasına, "Hüseyin'i daha mı az seviyorsun" der. Peygamberimiz "*Hayır suyu önce Hasan istedi ve ona verdim*" der. Bu rivayete göre Hz. Peygamber (a.s.), isteklerde hatırı değil öncelikli talebi dikkate almaktadır ki, çocuklar arasındaki rekabette bu tavır son derece eğitici. Çünkü çocuklara yapılacak farklı muamele hem sosyal hayatta hem de kardeşler arasında olumsuz bazı tutum ve davranışlara sebep olur. Yine ayrımcılığa uğrayan çocukların ebeveynlerine karşı saygı hisleri zayıflar. Nitekim Hz. Yûsuf'un kardeşleri, babaları Hz. Yakûb'un Yûsuf'a ve Bünyâmin'e olan fazla sevgisi nedeniyle babalarını suçlamışlardır.

Yine aşağıdaki rivayet, çocuklar arasında âdil davranma ve iyi muamele etme noktasında önemli bir kuralı bizlere göstermektedir: Numan b. Beşir'in anlattığına göre, babası kendisine bir şeyler hibe edecekti. Fakat annesi Amra bt. Revaha: *Bu hibeye Resûlullâh'ı şahit kılmazsan kabul etmiyorum*, dedi. Numan devamla der ki: Babam, bana yaptığı hibeye şahit kılmak için beni de alarak Resûlullâh'a götürdü. Resûlullâh, durumu öğrenince: *Başka çocukların var mı? diye sordu. Evet, cevabını alınca 'diğer çocuklarına da aynı şekilde hibede bulundun mu?' diye sordu.*

Öğretim Açısından Ön Plana Çıkan Hususlar", *Diyanet İlmî Dergi*, ss. 7-30, c. 43, Sayı 1, Ankara, 2007, s. 22.

²⁹ Buhârî, Edeb, 18.

Babam 'hayır' deyince Resûlullâh (a.s.), *O halde beni şahit tutma, çünkü ben bir zulme şahit olamam*, buyurdu.³⁰

Yine üzerinde durulması ve yapılmaması gereken hususlardan biri de çocuğu kardeşleriyle veya başka çocuklarla mukayeseye kalkışmamaktır. Çocuk terbiyesindeki en büyük yanlışlardan biri işte budur. Çocukların kabiliyetlerine dikkat etmeden, kişisel farklılıklarını göz önünde bulundurmadan onları birbirleriyle mukayese etmeye çalışırız ve kendi arzularımız doğrultusunda onların mutlaka başarılı olmalarını isteriz.³¹ Böyle bir durum ile karşılaşan çocukta hem yetişkinlere hem de kendine tercih edilen çocuklara karşı düşmanlık, kıskançlık ve aşağılık duyguları gelişir.³²

Müşfik Olması

Hiçbir zaman insanları somurtkan bir çehreyle karşılamayan Hz. Peygamber (a.s.), söz konusu çocuklar olunca onları daima güler yüzle, sevgi sözcükleriyle karşılamıştır. Hz. Peygamber (a.s.), her fırsatta çocuklara şefkatle yaklaşmış, onları öpmüş, kucağına almıştır.

Büyüklerde takdir edilme ihtiyacı ne ise küçüklerde de sevilme ihtiyacı aynı şeydir. Hatta çocukların gelişiminde, şahsiyetlerinin oluşumunda ve sosyalleşmelerinde sevgi, gıda hükmüne geçtiği için büyüklerdeki takdir edilme ihtiyacından çok daha önemli ve ehemmiyetlidir.³³

Hz. Peygamber (a.s.), şefkatini çeşitli şekillerde izhar etmiştir. Bu izhar yolları arasında çocukları öpmek, kucaklamak, başlarını okşamak vb. vardır. Hz. Enes'in ifadesiyle ailesine ve çocuklara karşı insanların en şefkatlisi olan Resûlullâh (a.s.), *Çocuklarımızı çok öpün, zira her öpücük için size cennette bir derece verilir ki iki derece arasında beş yüz yıllık mesafe vardır. Melekler*

³⁰ Ebû Dâvud, Büyü', 83. Biraz daha değişik rivayetleri için bkz. Buhârî, Hibe, 13; Müslim, Hibât, 3.

³¹ Mahmut Çamdibi, "Çocuk Terbiyesinde Ebeveyn ve Eğiticiler", *Altınoluk*, Sayı 28, İstanbul, 1998, s. 34.

³² Canan, *Terbiye*, s. 176.

³³ Canan, *Terbiye*, s. 148-149.

öpücüklerinizi sayarlar ve sizin için yazarlar, müjdesini verirken³⁴ başka bir hadislerinde de küçüklerimize şefkat göstermeyen bizden değildir, sert ifadesini kullanmıştır.³⁵

Hz. Peygamber (a.s.), *kokusu cennetin kokusundandır,³⁶ dediği çocuklara karşı sevgisini en iyi ifade ettiği yollardan biri onları kucaklayıp öpmesidir. İki reyhanım dediği Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'i kucaklayıp öptüğüne ve onlar için dua ettiğine dair birçok rivayet mevcuttur.*

Çocuklara karşı duyulan sevginin hem erkek hem de kız çocuklarına izhar edilmesi gerekir. Nitekim Resûlullâh'ın (a.s.), Hz. Fâtıma'yı öptüğü rivayetler arasında mevcuttur.

Kadınların hor görüldüğü, kız çocuğu babası olmanın utanılacak bir durum olarak kabul edildiği bir ortamda Resûlullâh'ın *'Hediye verirken çocuklarınız arasında ayırım yapmayınız. Eğer ben birini tercih etseydim, kızları tercih ederdim',³⁷ sözleri O'nun çocuklar arasında adaletin sağlanması gerektiği noktasında ne kadar hassas olduğunu göstermektedir. Yine buna örnek olabilecek bir olay da şudur: Bir adam Peygamberimizin yanında oturuyordu. Bu sırada adamın erkek çocuğu çıkageldi. Adam, çocuğu öpüp, dizlerine oturttu. Daha sonra adamın kız çocuğu geldi. Adam onu da yanına oturttu. Peygamber Efendimiz derhal: "-Niçin ikisini bir tutmadın?" diye adamı kınadı.³⁸*

Bu konuda Hz. Peygamber'in ne kadar hassas olduğunu gösteren delillerden biri de şudur: *Allâh'a and olsun, biz çocuklarımızı öpmeyiz, diyen bedevîye Allâh kalplerinizden merhameti söküp çıkardı ise ben ne yapayım, diye buyurmuştur.³⁹*

³⁴ Radiyüddin Ebû Nasr Hasan et-Tabersî, *Mekârimü'l-Ahlâk*, Mektebetü'l-Elfeyn, Kuveyt, ty., s. 285.

³⁵ Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, s. 129.

³⁶ Tabersî, *Mekârim*, s. 283; Nûruddin Ali b. Ebî Bekir el-Heysemî, *Buğyetü'r-Râid fi Tahkik-i Mecmaü'z-Zevâid Ve Menbau'l-Fevâid*, I-X, Thk. Abdullâh Muhammed Dervîş, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1994, c. VIII, s. 286.

³⁷ Ebû Osman Said b. Mansûr el-Cozcânî, *Sünen-i Saîd b. Mansûr*, I-II, Thk. Habibü'r-Rahmân el-Azamî, ed-Dârü's-Selefiye, Hind, 1982, s. 119.

³⁸ Heysemî, *Zevâid*, c. VIII, s. 286-287; Muhammed Yûsuf Kandelevî, *Hayâtü's-Sahâbe*, I-IV, Thk. Beşşâr Avvâd Marûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1999, s. 231.

³⁹ Tabersî, *Mekârim*, s. 285.

Hız. Peygamber'in (a.s.), sevgisini izhar ettiği yollardan biri de onları bineğine almasıdır. O dönemde yetişmiş nice çocuğun hatırasında Hız. Peygamber'in (a.s.), her sefer dönüşünde onları tergisine alıp Medine'ye kadar getirdiğine dair bir dizi hatıra mevcuttur.

Örnek Bir Kişiliğe Sahip Olması

Çocuk eğitiminde dikkat etmemiz gereken hususlardan biri de onların büyüklerinin hal ve hareketlerini gözlemleyerek bunları yapmaya çalıştıklarının farkında olmamızdır. Çocuk aile büyüklerinin davranışlarında dürüstlük görürse o da bu nitelik üzere yetişir.

Anne-baba her açıdan çocuklarına örnek olmalıdır. Çocuk ebeveyninin değer yargılarını örnek olarak benimser. Onların hareketlerini, konuşmalarını, hal ve hareketlerini taklit ederek onlara benzemeye çalışır.⁴⁰ Taklit, çocuğun bir nevi çevresine uyum sağlama faaliyetidir. Dolayısıyla ebeveynler, çocuklarına öğüt verirken bu öğütleri, sadece kavli değil aynı zamanda fiilî olarak da, yani davranışlarıyla da vermelidir. Çünkü sözde kalan öğütün herhangi bir etkisi de yoktur.⁴¹ Fakat çocuğu yönlendirip ona bazı öğütler vermek, bazı yanlış davranışlarını düzeltmek için uygun vakitlerin seçilmesi gerekir.

Hız. Peygamber (a.s.), bu konuda bizlere üç vakit belirlemiştir:

a. Gezi ve Yolculuk Zamanı: Hız. Peygamber (a.s.), yaya ve binekliyken çocuklarla karşılaştığında onları sırtına veya tergisine alır; onlara öğütlerde bulunurdu. Bu durumda çocuk, kendisine yapılan telkinlerden etkilenir ve hayatında bir rota olarak belirlerdi.

b. Yemek Zamanı: Çocuklarla zaman zaman yemek yiyen Hız. Peygamber (a.s.), onlarla yemek yerken onların yaptıkları yanlışlarını, onların anlayabilecekleri bir tarzda düzelttirirdi. Amr b. Seleme'den gelen rivayet bu konuya açıklık getirmekte-

⁴⁰ Hüseyin Peker, *Çocuk ve Suç*, Çocuk Vakfı Yay., İstanbul, 1994, s. 46.

⁴¹ Sancaklı, agm, s. 25.

dir. O şöyle diyor: Ben Hz. Peygamberin (a.s.) himayesinde yetişen bir çocuktum. Yemek yerken elim yemek tabağının her tarafında dolaşırdı. Bunun üzerine Resûlullâh (a.s.), *Çocuğum, besmele çek ve sağ elinle ye. Hep önünden ye.* O günden sonra ben hep Hz. Peygamber'in (a.s.), buyurduğu gibi yemek yedim.

c. Çocuğun Hastalık Zamanı: Hastalık katı kalpleri dahi yumuşatırken yufka yürekli ve her şeyi kabule hazır bir halde olan çocukların kalplerine nasıl olur da tesir etmez. Böyle bir durumda iki özellik, çocuğun hatalarının ve inançlarının düzelmesinde etkili olur. Biri çocuk fıtrata, diğeri de hastalık esnasında ortaya çıkan kalbi hassasiyet.⁴²

Cezalandırmada Aşırıya Kaçmaması

Yetişkinleri çileden çıkarma konusunda usta olan çocuklar, bunu başardıklarında da bir köşeye çekilip kıs kıs gülerler. Hâlbuki her hangi bir kabahat işlediğinde birkaç defa görmezden gelinip azarlanmadığında çocuğun o eylemi kendiliğinden sönüp gider. Çünkü çocuk, işlemiş olduğu bir kabahat karşısında sık sık azarlandığında artık cesaretlenir ve o zamana kadar gizli yaptığı şeyleri açıktan yapmaya başlar. Bu sebeple işlediği kabahatinin zararları tatlı dille anlatılsa, çocuk bir müddet sonra o tür fiillerden uzaklaşır.

Yaklaşık on yıl Hz. Peygamber'in (a.s.) hizmetinde bulunan Enes b. Malik'in (r.a.) anlatımından Resûlullâh'ın bu konuda ne kadar hassas olduğunu görmekteyiz. Henüz bir çocuk olan Enes'in benliğinde yer eden şu aktarım çok önemlidir: Hz. Peygamber'e on yıl hizmet ettim. Bana bir şey buyurup da gevşek davrandığım veya ihmâl ettiğim bir iş hususunda beni bir kere olsun ayıplamadı. Hz. Peygamber'in ev halkından biri beni ayıplayacak olsa onlara; *Üstüne varmayın, gücü yetseydi yapardı,* diyerek bana arka çıkardı.⁴³

Eğitimde Hikâyelerden Çokça Yararlanması

En etkili anlatım araçlarından biri olan hikâyeye, iletişim

⁴² Seyyid, *Peygamberimizin Metodu*, s. 48-49.

⁴³ Ebû Bekir b. Ebi Âsım eş-Şeybânî, *es-Sünne*, I-II, Thk. Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, c. I, s. 156.

kurmanın da en doğuştan gelen şeklidir. Bu teknik sayesinde en zor konular bile rahatlıkla anlatılır ve dinleyicinin hatırında kalıcı bir etki bırakır. Özellikle çocukların akları ve fikren uyanık olmasını sağlar.

Bu yöntemi Hz. Peygamber (a.s.) çokça kullanmıştır. Ancak O'nun anlattığı kıssalar geçmişte yaşanmış, hurafelerden uzak ve gerçekliği olan hikâyelerdir.⁴⁴ Dolayısıyla ebeveynler ile eğitimciler hikâyeci yöntemini kullandıklarında buna dikkat etmeleri gerekir. Böylece çocukların hem tarih alanına ilgi duymaları hem bu yolla tarihte vüku bulmuş birçok olaydan haberdar olmaları hem de o hikâyelerden kendilerine bazı ahlâkî dersler çıkarmaları mümkün olur. Örneğin Hz. Âdem'in oğulları Hâbil ile Kâbil'in olayı; Hz. İbrahim, oğlu Hz. İsmâil ve hanımı Hz. Hacer'in kıssası anlatılabilir.

Sonuç

Eğitim kavramı kültür vermek ve istendik davranışların bireylere kazandırılması olarak tanımlanmaktadır. İslâmî literatürde terbiye olarak geçmekte olan eğitim, nebevî ifadeyle çocuğun babası üzerindeki haklarından. Bu sebeple de İslâm'da çocuk eğitimine çok önem atfedilmektedir. Çünkü çocuk sağlam bir eğitimden geçti mi istikbali ve teminatı olduğu yarının toplumu da sağlıklı olur.

İslâm'da eğitim süreci birkaç safhada irdelenmektedir. İslâm, eğitim sürecini doğum ile birlikte başlatmaz; bu süreci evlilikten öncesine götürür. Çünkü çocuğun ilerde sahip olması istenen ahlâkî yapı, evlilikten önce birtakım tedbirlerin alınmasını gerektirir. Doğumdan sonraki safha ise *tatbikî devre* olarak tesmiye edilir. Bu safha kendi içinde tufûliyet, şebâbet, kuhûlet, şeyhûhet ve herem olmak üzere beş döneme ayrılır. Ancak bunlar içerisinde en önemli olanı, *tufûlet* dediğimiz çocukluk dönemidir. Bu dönem de kendi içinde sabiyy, gulam, yafi' ve hazyer olmak üzere dört farklı merhalede incelenmektedir.

⁴⁴ Seyyid, *Peygamberimizin Metodu*, s. 83.

Çocuk eğitime çok önem veren Hz. Peygamber (a.s.), bir öğretmen olarak gönderildiğini ifade ederdi. O, aynı zamanda bu konuda ebeveynlere de emir ve nehiylerde bulunur; ancak bunun için sebep zikretmez, sadece Allâh indindeki mükâfatı üzerinde dururdu.

Eğitim dâhil hayatın her alanında yaparak, yaşayarak örnek olmaya çalışan Hz. Peygamber'in, *bireyde kalıcı izli davranış değişikliğine* odaklı eğitim metodunu uyguladığını ve bunun sonucunda da oldukça başarılı olduğunu görmekteyiz. Aslında O'nun başarılı bir eğitimci olmasını sağlayan, sahip olduğu şu özellikleri idi: Sert bir mizaca sahip olmaması; âdil, müşfik ve örnek bir kişiliğe sahip olması, şiddetli cezalardan kaçınması ve hikâyelerden yararlanması.

Kaynaklar

- Bağdadî, Ali b. el-Câd, *Müsnedu İbn el-Ca'd*, Thk. Âmir Ahmed Haydar, Müessesetu Nadr, Beyrut, 1990.
- Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed, *Müsnedü'l-Bezzâr*, I-XVIII, Thk. Mahfûzur-rahmân vd., Mektebetü'l-Ülûm, Medine.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, *el-Camiü's-Sahîh*, I-IX, Thk. Muhammed Züheyr, Dâru Tavkî'n-Necât, 1422 h.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, *el-Edebü'l-Müfred*, Thk. Muhammed Fuâd Abdalbaki, Dârü'l-Beşâret el-İslâmiye, Beyrut, 1989.
- Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, I-XVIII, 6. Bsk, Akçağ Yay., Ankara, 2014.
- Canan, İbrahim, *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye*, Milsan Basın, İstanbul, 2000.
- Çakırer, Mehmet Akif, *Bolvadin Nasıl Zenginleşir*, Tuğra Ofset, Bolvadin/Afyon, 2014.
- Çamdibi, Mahmut, "Çocuk Terbiyesinde Ebeveyn ve Eğiticiler", *Altınoluk*, Sayı 28, İstanbul, 1998.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eşas es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvud*, I-IV, Thk. Muhammed Muhyiddîn, el-Mektebetü'l-Asriye, Beyrut.
- Gözütok, Şakir, *İlk Dönem İslam Eğitim Tarihi (Hz. Peygamber Döneminde*

Eğitim Öğretim), Fecr Yay., Ankara, 2002.

Hâkim, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdullâh en-Nisâbüri, *el-Müstedrek Ale's-Sahîheyn*, I-IV, Thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.

Heysemî, Nûruddîn Ali b. Ebî Bekir, *Buğyetü'r-Râid fî Tahkîk-i Mecmaü'z-Zevâid Ve Menbau'l-Fevâid*, I-X, Thk. Abdullâh Muhammed Dervîş, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1994.

İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed, *Sünen-i İbn Mâce*, I-II, Thk. Muhammed Fuâd Abdalbaki, Dâr-i İhyâ.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Muhammed, *Lisânü'l-Arab*, I-II, Dârü'l-Maârif, KahDere, ty., Thk. Abdullâh Ali el-Kebîr vd.

Kafkasyalı, Ali, "Çocuk Eğitimi", *Ekev*, c. 1, Sayı 1, 1997.

Kandehlevî, Muhammed Yûsuf, *Hayâtü's-Sahâbe*, I-IV, Thk. Beşşâr Avvâd Marûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1999.

Öcal, Mustafa, "Çocuk Terbiyesi ve Peygamberimizin Eğitim Metodu", *Diyanet Dergisi*, c. 25, S. 4, 1989, Ankara.

Peker, Hüseyin, *Çocuk ve Suç*, Çocuk Vakfı Yay., İstanbul, 1994.

Râzî, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed ed-Dulâbî, *el-Künâ ve'l-Esmâ*, I-III, Thk. Ebû Kuteybe el-Fâryâbî, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2000.

Sancaklı, Saffet, "Hz. Peygamber'in Çocuklarla Olan İlişkinde Eğitim-Öğretim Açısından Ön Plana Çıkan Hususlar", *Diyanet İlmî Dergi*, c. 43, Sayı 1, Ankara, 2007.

Seyyid, Abdalbâsît Muhammed, *Çocuk Eğitiminde Peygamberimizin Metodu*, Beka Yay., İstanbul, 2008.

Süyûtî, Abdurrahmân Celâleddîn b. Ebî Bekir, *ed-Dürerü'l-Müntasira fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehirâ*, Thk. Muhammed b. Lütfü es-Sabbâğ, İmâdetu Şüûn, Riyad.

Şeybânî, Ebû Bekir b. Ebî Âsım, *es-Sünne*, I-II, Thk. Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut.

Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mü'cemü'l-Evsat*, I-X, Thk. Tarık b. İvazullâh, Dârü'l-Haremeyn, Kahire.

Tabersî, Radiyüddîn Ebû Nasr Hasan, *Mekârimü'l-Ahlâk*, Mektebetü'l-

Elfeyn, Kuveyt.

Tirmizî, Muhammed b. İsâ, *el-Câmiü'l-Kebîr - Sünenü't-Tirmizî*, I-VI,

Thk. Beşâr Avâd Marûf, Dârül-Garb el-İslâmî, Beyrut, 1998.

Yaman, Ertuğrul, *Değerler Eğitimi*, 2. Baskı, Akçağ Yay., Ankara, 2012.